

1990'lardan itibaren hız kazanan küreselleşme sürecinde Çin ve Hindistan gibi enerji talebi en çok artan ülkelerin Uluslararası Enerji Ajansına üye olmayışı düşündürücüdür.

Enerji Güvenliğinde Ortadoğu Bölgesi'nin Jeopolitiği ve Enerji Piyasalarında “Muğlak” Bir Devrimin Yansımaları

Geopolitics of the Middle East in Energy Security and Repercussions of an “Ambiguous” Revolution in Energy Markets

Pınar İPEK

Abstract

This article examines the reasons for the rise of energy security in the context of the geopolitics of the Middle East region and suggests a framework for the analysis of energy security in foreign policy. It presents the continuities and changes in the world energy market and emphasizes the increasing importance of the Middle East region in the nexus of energy security and foreign policy. In light of such analysis, the paper questions the impact of the so called “shale gas and unconventional oil revolution” in the energy market and raises important questions for foreign policy makers given the critical role of the geopolitics of the Middle East region in energy security. Accordingly, it argues that not only the continuities and changes in the energy market are important but also the criteria used for the analysis of interdependence between energy importing and exporting countries in foreign policy making. Furthermore, it highlights the importance of the problems for human development in the region to demonstrate the need for a new approach that goes beyond the orthodox policies aiming energy security.

Keywords: Energy security, Middle East region, foreign policy

İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlanan sanayileşme süreci, enerji talebini arttırırken 1973'teki ilk petrol krizi, dünya ekonomisini şok eden ve birçok kalkınmakta olan ülkede ani fiyat artışları sonucu yüksek enflasyon ve ekonomik bunalımlara eşlik eden siyasi krizler ve askeri darbelere kadar uzanan derin etkiler yaratmıştır.

Giriş

Uluslararası politikada Ortadoğu Bölgesi, yaşadığı siyasi krizlerin sadece bölgesel güvenliğe etkisiyle değil, petrole bağımlılık doğrultusunda küresel ekonomide yaratabileceği sorunlar eşliğinde de değerlendirilmiştir. Petrolün dünya siyasi tarihinde jeopolitik önem kazanması askeri strateji gereği başladıysa da günümüzde petrol, en çok tüketilen enerji kaynağıdır. Bu nedenle dünya ekonomisinde önemi büyüktür. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiliz Kraliyet Donanması'nda savaş gemilerinin hızını arttırmak için kömür yerine petrol tüketen motorların kullanılmasıyla petrol stratejik önem kazanmıştır. Böylece Ortadoğu'nun petrol kaynakları, 20. yüzyılın başından itibaren bölgenin siyasi tarihini şekillendiren en önemli etkenlerden olmuştur. Tarihsel süreçte Birinci Dünya Savaşıyla Ortadoğu Bölgesi'ne damgasını vuran petrol kaynaklarının kontrolü mücadelesi, bu bölgenin uluslararası siyasetteki rolünü irdelemede unutulmaması gereken bir sorundur. Bu makale, son yıllarda daha sık gündeme getirilen enerji güvenliğinin Ortadoğu Bölgesi'nin jeopolitiği kapsamında neden önem kazandığını ve enerji güvenliğinin dış politikada nasıl değerlendirilebileceğini inceleyecektir.

Bu çerçevede öncelikle dünya enerji pazarında devam eden ihtiyaçlar ile yapısal değişimler, güncel istatistikler eşliğinde tanımlanacaktır. Ortadoğu Bölgesi'nin yaşadığımız süreçte enerji güvenliği kapsamında dış politikada artan önemi nedenleriyle küresel ekonomi politiği açısından ele alınacaktır. İkinci kısımda özellikle ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde daha önce çıkarılma-

sı zor olan petrol ve doğal gaz kaynaklarının önümüzdeki 10 yıllık zaman diliminde enerji üretimine kazandırılabilmesi nedeniyle enerji piyasalarında "devrim" olarak nitelendirilen bu değişimin etkisi, enerji güvenliği ve Ortadoğu Bölgesi'nin jeopolitik önemi çerçevesinde değerlendirilecektir. Bir sonraki bölümde, incelenen değişimler kapsamında, Ortadoğu Bölgesi'nin jeopolitiğinin enerji güvenliği ve dış politikada nasıl analiz edilebileceği değerlendirilecektir. Sonuç bölümünde ayrıca enerji güvenliği ve dış politika kapsamında insani kalkınmanın önemi kısaca bölgedeki insani kalkınma sorunları ışığında vurgulanacaktır.

Enerji Güvenliği, Dünya Enerji Pazarında Devamlılıklar ve Yapısal Değişimler:

Dış politikada enerji güvenliğinin artan önemini anlamamız için dünya enerji pazarındaki gelişmeleri, devamlılıklar ve yapısal değişimler olarak iki ana grupta açıklayabiliriz. Enerji pazarındaki gelişmelere bakmadan önce, enerji güvenliğinin tanımını yapmamız gerekir. Enerji güvenliği, bu makalede, "öngörülebilir bir gelecek için ülkelerin, sanayilerin ve tüketicilerin ihtiyacı olan enerji kaynaklarına makul fiyatlarla ve kesintide en az riskle ulaşılabilirliğin devam etmesi durumu ve bu durumu sağlama yönünde yapılan politikalar" olarak tanımlanmıştır. Enerji güvenliği politikalarıyla örtüşen üç ana boyuttan söz edebiliriz: Ekonomi, güvenlik ve çevre. Bu üç boyut birbirinden tam bağımsız olarak düşünülemez. Fakat bu makalede enerji güvenliğinde Ortadoğu Bölgesi'nin önemini dış politika açısından inceleyebilmemiz için, ekonomi ve güvenlik boyutlarına yoğunlaşılacaktır.

Petrole Bağımlılık ve Enerji Arz Çeşitliliğine İhtiyaç

Dünya enerji pazarındaki devamlılıkların en önemlisi, enerjide arz çeşitliliğini arttırmaya olan ihtiyaçtır. İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlanan sanayileşme süreci, enerji talebini arttırırken 1973'teki ilk petrol krizi, dünya ekonomisini şok eden ve birçok kalkınmakta olan ülkede ani fiyat artışları sonucu yüksek enflasyon ve ekonomik bunalımlara eşlik eden siyasi krizler ve askeri darbelere kadar uzanan derin etkiler yaratmıştır. Aynı yıl Suriye ve Mısır önderliğinde Arap güçlerinin İsrail'e karşı Yom Kippur Savaşı'nı başlatmalarına dayanan ve özünü Filistin sorunu üzerinden İsrail'in yayılcı politikasının oluşturduğu bu askeri kriz, dünya ekonomisi ve enerji pazarı için ciddi sonuçlar doğurmuştur. Dünya ekonomisinde 1970 ve 1980'lere damgasını vuran enflasyon, kalkınmakta olan ülkelerin artan hammadde fiyatları karşısında yavaşlayan ya da durma noktasına gelen sanayileşme, kalkınma ve demokratikleşme süreçleri ile enerjinin bir güvenlik sorununa dönüşmesi ilk petrol krizinin kısaca sayabileceğimiz en büyük sonuçlarındandır.

Dolayısıyla 1973'te başlayan ilk petrol krizinin etkileri hafiflemeden 1979'da İran'da rejim değişikliği sonrası yaşanan ikinci petrol krizi yani petrol fiyatının ani yükselişi, hem sanayileşmiş hem de kalkınmakta olan ülkeler için alternatif enerji kaynakları olarak petrole olan bağımlılığı azaltma ihtiyacını gündeme getirmiştir. Fakat petrole olan bağımlılık devam etmektedir.

1973 senesi ile günümüz toplam enerji arzı ve tüketimini karşıladığımızda dünya ekonomisinde petrol, belirli bir ölçüde azalmasına rağmen, en büyük enerji kaynağıdır (Tablo 1 ve 2). Kömür, doğal gaz ve nükleer enerji petrolün dışında ana enerji kaynaklarını oluştururken, biofuel-atık ve diğer enerji kaynaklarının payı sınırlıdır. Öte yandan aynı yıllardaki istatistiklere sadece OECD ülkeleri bazında baktığımızda petrolün toplam enerji üretiminde payının azaldığını görmekteyiz.¹ OECD ülkelerindeki petrol kaynaklarının hızla tükenmeye devam etmesinden kaynaklanan bu düşüş, Ortadoğu Bölgesi'nin dünyadaki en büyük petrol yataklarına sahip olması açısından önemini geçmiş dönemlere nazaran daha çok arttırmaktadır.

Tablo 1- Dünyada Toplam Enerji Arzında Kullanılan Kaynaklar

	1973 %	2010 %
Petrol	46.1	32.4
Kömür	24.6	27.3
Doğal Gaz	16.0	21.4
Biofuel ve atık	10.5	10.0
Nükleer	1.8	2.3
Hidrolik	0.9	5.7
Diğer -yenilenebilir (jeotermal, güneş, rüzgar vb.)	0.1	0.9
Toplam	6107 Mtoe*	12717 Mtoe
*Mtoe: milyon ton petrol dengi enerji birimi (bir birim petrol dengi enerji=10 kilo kalori)		

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency). (2012) Key World Energy Statistics 2012. Paris: IEA, s. 6.

Irak, ABD'nin tek taraflı işgali sonrası ham petrol üretiminde eski düzeyine henüz ulaşamadıysa da bölgede en büyük ihracatçılardan biri olma potansiyeline sahiptir.

Tablo 2- Dünyada Toplam Enerji Tüketimi

	1973 %	2010 %
Petrol	48.1	41.2
Elektrik	9.4	17.7
Doğal Gaz	14.0	15.2
Biofuel ve atık	13.2	12.7
Kömür	13.7	9.8
Diğer -yenilenebilir (jeotermal, güneş, rüzgar vb.)	1.6	3.4
Toplam	4672 Mtoe*	8677 Mtoe
*Mtoe: milyon ton petrol dengi enerji birimi (bir birim petrol dengi enerji=10 kilo kalori)		

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency). (2012) Key World Energy Statistics 2012. Paris: IEA, s. 28.

Enerji üretimi ve tüketiminde devam eden petrole bağımlılığın en belirgin sonucu, Ortadoğu Bölgesi'ndeki petrol yataklarının kimler tarafından işletildiği ve enerji pazarlarına hangi yollar-

dan sunulduğu çerçevesinde, enerji güvenliği tanımında belirttiğimiz "enerji kaynaklarına makul fiyatlarla ve kesintide en az riskle ulaşılabilirliğin devam etmesi durumu ve bu durumu sağlama

Enerji güvenliğinde petrolde makul fiyat ve enerjiye kesintisiz ulaşılabilirlik amaçları, her ülkenin enerji sepetinde petrolün ithal oranına ve toplam enerji talebine göre, Ortadoğu Bölgesi'nin güvenliğine bağlıdır. Bu bölgeden tankerlerle petrol ve özellikle Katar'dan LNG taşımacılığında son derece stratejik öneme sahip Süveyş ve Hürmüz Boğazları'nın güvenliği ayrıca düşünülmelidir.

yönünde yapılan politikaların" önemini vurgulamasıdır. Bu bağlamda bölgeler bazında petrol üretimine baktığımızda, Ortadoğu'nun en büyük üretici bölge olduğunu görüyoruz (Tablo 3). Üretim dışında dünyadaki mevcut petrol rezervlerinin büyük çoğunluğu bu bölgededir (Tablo 4).² Dolayısıyla OPEC (Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü)³ dışındaki ülkelerde petrol üretim oranı, enerji piyasaları için önemlidir. Ortadoğu Bölgesi'ndeki herhangi bir siyasi veya güvenlik krizinin petrol fiyatlarını istenmeyen bir ölçüde yukarıya tırmandırması, ancak OPEC dışı ülkelerdeki üretim kapasitesiyle orantılı olarak kısa ve orta dönemde önlenemez. Petrol fiyatlarının esnekliğinin düşük oluşu, yani petrolün kısa ve orta dönemde bir başka enerji kaynağıyla yer değiştirmesi mevcut enerji üretimi rakamları doğrultusunda mümkün olmadığı için, uzun

dönemde enerji kaynaklarında arz çeşitliliğinin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu bağlamda diğer enerji kaynaklarına baktığımızda artan kullanımına rağmen nükleer enerjinin üretimdeki payı, hem nükleer atıkların çevre dostu bir yöntemle bertaraf edilememesi hem de nükleer üretimin yaratabileceği çevre ve insan yaşamına yönelik yadsınamaz risk nedeniyle sınırlı kalmıştır. Dünyada toplam enerji arzında nükleer enerjinin payı, 1973'te %0,9'dan 2010'da %5,7'ye çıkmıştır. Öte yandan kömür, yerel bir kaynak olduğu için petrol veya doğal gaz ithalatına bağımlılığı azaltma amacıyla, çevre kirliliği riskine rağmen enerji arzındaki payını arttırmıştır.⁴ Doğal gaz ise çevre dostu özelliğiyle toplam enerji arzı içerisinde 1973'te %16'dan 2010'da %21,4'e yükselerek toplam enerji arzında önemli bir paya sahip olmuştur.⁵

Tablo 3-Ham Petrol Üretiminin Bölgeler Arası Dağılımı

	1973 %	2010 %
Ortadoğu	36.7	32.2
OECD	23.9	21.4
OECD-dışı Avrupa ve Avrasya	15.7	16.5
Afrika	10.1	11.0
OECD-dışı Amerika kıtası	8.5	9.6
Asya	3.2	4.2
Çin	1.9	5.1
Toplam	2869 Mtoe*	4011 Mtoe
*Mtoe: milyon ton petrol dengi enerji birimi (bir birim petrol dengi enerji= 10 kilo kalori)		

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency). (2012) Key World Energy Statistics 2012. Paris: IEA, s. 10.

Tablo 4- Dünyadaki Mevcut Petrol Rezervleri, 2011

	Milyar varil	Toplam Mevcut Rezervlerdeki Pay, %
OPEC-dışı ülkeler toplam	282	19
OPEC ülkeleri toplam	1200	81
Venezuela	297.6	24.8
Suudi Arabistan	265.4	22.1
İran	154.6	12.9
Irak	141.4	11.8
Kuveyt	101.5	8.5
Birleşik Arap Emirlikleri	97.8	8.2
Libya	48.0	4.0
Nijerya	37.2	3.1
Katar	25.4	2.1
Cezayir	12.2	1.0
Angola	10.5	0.9
Ekvator	8.2	0.7

Kaynak: OPEC. (2012) OPEC Annual Statistical Bulletin 2012, Viyana: OPEC, s.22.

Dünya ekonomisinde petrole bağımlılığın ve enerji arz çeşitliliğine olan ihtiyacın devam etmesi çerçevesinde dikkat etmemiz gereken bir başka nokta, dünyadaki en büyük petrol ve doğal gaz üreticileri, ihracatçıları ve ithalatçıların sıralamasıdır (Tablo 5). Tablo 5’de dikkat çeken en önemli bulgu, Ortadoğu Bölgesi dışında yer alan en büyük ham petrol üreticilerinin toplamda %41,4 oranında üretim yapmalarına karşın, ihracatlarının toplam ihracat içindeki payı %35,4’tür. Bir başka deyişle, en büyük ham petrol üreticilerinin hepsinin mevcut durumda fazla

ihracat kapasitesi olmadığı gibi (örneğin, ABD ve Çin), bazı üreticilerin göreceli olarak ihracat oranları sınırlıdır. Ortadoğu Bölgesi’nde özellikle Suudi Arabistan ve İran, hem ihracat kapasitesi hem de mevcut petrol rezervleri açısından diğer üretici ve ihracatçılara nazaran enerji piyasasında en etkin aktörlerdir. Mevcut petrol rezervleri açısından bir başka önemli Ortadoğu ülkesi Irak, 2004’te başlayan ABD’nin tek taraflı işgali sonrası ham petrol üretiminde eski düzeyine henüz ulaşamadıysa da bölgede en büyük ihracatçılarından biri olma potansiyeline sahiptir.

Tablo 5- Dünyadaki En Büyük Ham Petrol Üreticileri, İhracatçıları, İthalatçıları

Ham Petrol Üreticileri 2011	Milyon ton	Dünya toplamı payı, %	Ham Petrol İhracatçıları 2010	Milyon ton	Ham Petrol İthalatçıları 2010	Milyon ton
Suudi Arabistan	517	12.9	Suudi Arabistan	33	ABD	513
Rusya Federasyonu	510	12.7	Rusya Federasyonu	246	Çin Halk Cumhuriyeti	235
ABD	346	8.6	Nijerya	129	Japonya	181
İran İslam Cumhuriyeti	215	5.4	İran İslam Cumhuriyeti	126	Hindistan	164
Çin Halk Cumhuriyeti	203	5.1	Birleşik Arap Emirlikleri	105	Güney Kore	119
Kanada	169	4.2	Irak	94	Almanya	93
Birleşik Arap Emirlikleri	149	3.7	Venezuela	87	İtalya	84
Venezuela	148	3.7	Angola	84	Fransa	64
Meksika	144	3.6	Norveç	78	Hollanda	60
Nijerya	139	3.5	Meksika	71	Singapur	57
Diğer ülkeler	1471	36.6	Diğer ülkeler	609	Diğer Ülkeler	483
Dünya	4011	100.0	Toplam	1962	Toplam	2053

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency). (2012) Key World Energy Statistics 2012. Paris: IEA, s. 11.

Dünya Petrol Piyasasında Ortadoğu'nun Kritik Önemi

Ortadoğu Bölgesi'nde bulunan Suudi Arabistan, İran, Irak ve Birleşik Arap Emirlikleri büyük ihracatçılar olarak dünya petrol piyasasında kritik öneme sahiptirler. Bu ülkelerde ya da bölgede çıkabilecek bir siyasi kriz veya askeri çatışmanın bu ülkelerin ihracatlarını etkilemesi, ham petrol arzında yaratacağı düşüş ve kısa dönemde petrolün talep esnekliğinin az olması nedeniyle (yani kısa dönemde petrol yerine bir başka enerji kaynağı kullanılamayacağı için) ham petrol fiyatını hızla yükseltebilir. Bir başka deyişle Suudi Arabistan, İran ve Irak'tan ihracatı durduracak ya da azaltacak herhangi bir krizin etkisi, enerji ithal eden her ülkenin bu ülkelerden ne kadar petrol ithal ettiğinden bağımsız olarak, dünya petrol piyasalarındaki fiyat artışı nedeniyle, enerji ithal eden bütün ülkelere ve dünya ekonomisine olumsuz yansır. Dünyada toplam enerji arzında petrolün en yüksek orana sahip olmasının değişmediği bir senaryoda veya petrole bağımlılığı azaltma sürecinde, yukarıda açıklanan bulgular

doğrultusunda enerji güvenliği ve dış politika yapımında Ortadoğu Bölgesi'nin jeopolitik önemi artmıştır.

Dünya enerji pazarında enerji güvenliği için devam eden bir başka özellik, Uluslararası Enerji Ajansı dışında bir uluslararası rejimin olmasıdır. Bu örgütün mevcut üyeleri enerjiyi en çok kullanan ve ithal eden sanayileşmiş ve kalkınmakta olan ülkelerdir. 1990'lardan itibaren hız kazanan küreselleşme sürecinde Çin ve Hindistan gibi enerji talebi en çok artan ülkelerin Uluslararası Enerji Ajansına üye olmayışı düşündürücüdür. Bu örgütün olası bir enerji krizi durumunda sunduğu ortak politikalar ve önlemler dışında, enerji güvenliğinden her devlet kendi sorumludur. Petrole devam eden bağımlılık ve enerji arz çeşitliliğini artırma ihtiyacı göz önüne alındığında, enerji güvenliği tanımında belirtilen "enerji kaynaklarına makul fiyatlarla ve kesintide en az riskle ulaşılabilirliğin devam etmesi durumu ve bu durumu sağlama yönünde yapılan politikaların" ulusal ve uluslararası düzeyde nasıl yapılacağı Ortadoğu Bölgesi'nin jeopolitiğini dış politika gündemine taşımıştır.

Bir devlet şirketi olan Gazprom'un hali hazırda üretimi arttırma yönündeki sorunları ve doğal gaz ihracatından elde edilen gelirlerin azalma durumu, Putin'in otoriter iktidarını sürdürmesini zorlaştırabilir.

Devlet Petrol Şirketlerinin Dünya Enerji Piyasasında Artan Ağırlığı

Dünya enerji pazarındaki en önemli yapısal değişim, petrol arzında OECD dışında yer alan ülkelere ait devlet petrol şirketlerinin hem üretim hem de rezervler bakımından üstünlüğü sağlamasıdır. Dünyanın en büyük petrol şirketlerinden 27 tanesi devlet şirketi, bu şirketlerin 2035 yılına doğru artan bir oranda dünya üretiminin %66'sını karşılaması tahmin edilmektedir.⁶ Böylece, Ortadoğu Bölgesi'nde Suudi Arabistan ve İran'ın ham petrol üreten devlet şirketleri bu ülkelerdeki iç siyasi çalkantılar karşısında daha kırılgan oldukları için, herhangi bir kriz durumunda petrol fiyatlarının kısa dönemde piyasa kurallarına göre belirlenmesi ve bir üçüncü petrol krizinin önlenmesi zorlaşabilir. Öte yandan Irak'ın petrol rezervlerinin yabancı petrol şirketlerinin yatırımına açılması, bölgede ticari çıkarı

olan firmalar, bu firmaların devletleri ve bölge devletleri arasında karşılıklı bağımlılık yaratma potansiyelini ortaya çıkarmıştır. Nitekim Ortadoğu Bölgesi'nin enerji güvenliğindeki rolü ve enerji ithal eden ülkelerle karşılıklı bağımlılık olgusu bu yazının sonuç bölümünde ele alınacaktır.

Enerji Arz ve Talep Merkezlerinde Değişim

Bir başka önemli değişim, enerji arz ve talep merkezlerindeki kaymadır.⁷ OECD ülkelerinde petrole bağımlılık, 2030 yılına doğru önemli bir düşüş gösterirken, Çin ve Hindistan başta olmak üzere diğer OECD dışı ülkelerde özellikle ulaşım sektöründe petrole olan talep hızla artmaktadır. OECD dışı ülkelerde enerji talebi 2010'da %55'ten 2035'te %65'e yükselirken, OECD ülkelerinin enerji talebi aynı yıllar arasında sadece %3 artmaktadır. Özellikle OECD ülkelerinin enerji

sepetlerindeki değişim nedeniyle, petrol ve kömürün birlikte oranının toplam enerji arzında %42'ye düşmesi tahmin edilmektedir.⁸ 2010-2035 yılları arası OECD dışı ülkelerde en büyük enerji talebi artışının, Çin (%65), Hindistan ve Ortadoğu ülkelerinde olması beklenmektedir.

Böylece, Rusya ve Orta Asya ülkeleri, OPEC dışı yeni enerji arz bölgesi, Çin ve Hindistan ise enerji talebi en hızlı artan ülkeler olarak dünya enerji pazarındaki yerlerini almışlardır. Yeni enerji arz ve talep bölgelerinin yanında bölgeler arası enerji taşımacılığıyla önem kazanan transit ülkeler, boru hatları ve kritik boğazlar, sadece enerji geçiş güvenliğini değil, küresel, bölgesel ve yerel düzeyde güvenlik yaklaşımının önemini arttırmıştır.

Doğal Gazın Yükselen Önemi

Öte yandan petrol ve doğal gazın sektörler bazında kullanımındaki değişim önemlidir (Tablo 6). Petrol dünyada en çok ulaşım sektöründe kullanılırken, hem petrolün hem de doğal gazın, enerjinin etkin kullanımı ve daha az enerji tüke-

ten teknolojiler sayesinde, sanayideki tüketiminin azaldığını görmekteyiz. Doğal gazınsa diğer sektörler olarak adlandırılan ticaret ve kamu hizmetleri, konutlar ve tarımı da içeren geniş bir yelpazede giderek daha çok kullanıldığını görüyoruz. Doğal gaz, özellikle dolaylı bir enerji kaynağı olan elektrik üretimindeki payıyla büyük bir artış göstermiştir. Petrolün elektrik üretimindeki payı düşmüştür. Elektrik üretiminde payı genişleyen bir diğer enerji kaynağı, nükleer enerjidir. Fakat dünya elektrik üretiminde en büyük pay kömüründür. Yerel bir kaynak olduğu için ithal enerji kaynaklarına tercih edilen kömürün çevre kirliliği tehditi düşünöldüğünde, uzun dönemde payının düşmesini bekleyebiliriz. Dolayısıyla kömür ve doğal gaz, petrole olan bağımlılığı azaltma, yani enerji arz çeşitliliğini arttırmak için, mevcut fosil kaynaklar arasında en önemli enerji kaynaklarıdır. Nükleer enerji hariç diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının (rüzgar, güneş, deniz/okyanus akıntıları ve dalgaları, jeotermal gibi) payında artış beklenmekle beraber, toplam dünya enerji üretimi ve tüketimindeki payları, kısa ve orta dönemde sınırlıdır.

Tablo 6- Dünyada Sektörler Bazında Petrol ve Doğal Gaz Tüketimi

Petrol	Doğal Gaz				
	1973 %	2010 %			
	1973 %	2010 %			
Ulaşım	45.4	61.5	Diğer *	39.7	46.4
Enerji-dışı tüketim	11.6	17.1	Sanayi	54.8	35.2
Diğer*	23.1	12.4	Enerji-dışı tüketim	2.8	11.6
Sanayi	19.9	9.0	Ulaşım	2.7	6.8

*tarım, ticari ve kamu hizmetleri, konut ve diğer tüketim.

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency). (2012) Key World Energy Statistics 2012. Paris: IEA, s. 33-34.

Konvansiyonel Olmayan Doğal Gaz ve Petrolün Enerji Piyasalarına Etkisi

Enerji piyasaları ve Ortadoğu'nun jeopolitiği açısından önemli sonuçlar doğurabilecek yeni bir

değişim, konvansiyonel olmayan gaz ve petrolün (shale gas and unconventional oil) dünya enerji pazarına sunulmasıdır. Öncülüğünü ABD'de son yıllarda artan, konvansiyonel olmayan gaz ve petrol üretiminin yaptığı ve enerji piyasaları için

“devrim” diye nitelendirilen bu değişimin ana itici gücü, daha önce çıkarılması mümkün olmayan veya yüksek maliyetli olan doğal gaz ve petrol yataklarının yeni teknolojilerle üretime kazandırılmasıdır.⁹

2015 yılından itibaren ABD'nin dünyada doğal gaz üretiminde ilk sırayı alarak, Rusya'nın en büyük üretici konumunu değiştirmesi öngörülmektedir.¹⁰ Bir başka önemli değişim, ABD'nin 2020 yılından sonra dünyada petrol üretiminde Suudi Arabistan'ı geçeceği tahminidir.¹¹ Böylece, ABD 2010'da toplam enerji üretimi tüketiminden az olduğu için enerji ihtiyacının %19'unu ithal ederken, bu rakamın 2035 itibarıyla %9'a düşmesi beklenmektedir. Bu gelişmenin en önemli sonucu, ABD'yi enerji üretiminde kendi kendine yeterli bir hale getirebilmesidir.¹²

ABD dışında önemli miktarda konvansiyonel olmayan doğal gaz kaynaklarına sahip; ama günümüzde bu rezervlerden üretimi olmayan ülkeler Çin, Arjantin, Güney Afrika, Fransa, Polonya ve Ukrayna'dır. 2035 yılına kadar dünya doğal gaz üretimindeki artışın yaklaşık yarısının, konvansiyonel olmayan doğal gaz kaynaklarındaki üretimden (en büyük artış Çin ve Avustralya'da) karşılanması beklenmektedir.¹³

Fakat enerji piyasalarında “devrim” olarak nitelenen bu değişimin beraberinde getirdiği belirsizliklere dikkat etmemiz gerekir. Medyada yavaşlayan dünya ekonomisinde enerji sektörüne yeni bir ivme kazandırması ve özellikle Amerika'da petrol ithalatını azaltması ön plana çıkarılan bu yeni üretim için bazı belirsizlikler vardır.¹⁴

Birincisi, doğal gaz üretimindeki artışın tüketimi geçmesi nedeniyle doğal gazın ne kadarının ihracatının yapılabileceği yönündeki politik tartışmalardır. ABD'nin enerjide bağımsız olmasını savunan siyasi grupların ihracata olan itirazıyla beraber, gerekli alt yapı yatırımları nedeniyle, ihracatın hangi pazarlara yönelik olabileceği önemli konulardır.¹⁵ ABD yasaları, enerji ihracatına belirli sınırlamalar koymuştur. Bu sınırlamaların kaldırılması için başvuran enerji firmaları, Başkan Obama'nın ikinci döneminde bu konudaki

kararını beklemektedirler. Artan doğal gaz üretiminin ihracatı için Amerika'da ithalat için inşa edilmiş LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) terminalerinin dönüştürülmesi, yenilerinin yapılması ve bunlar için gerekli yasal izinlerin verilmesi gerekmektedir.¹⁶ İkinci belirsizlik, konvansiyonel olmayan gazın üretimi için gerekli yasal düzenleme yetkisinin eyalet hükümetlerine ait olmasıdır. Federal hükümet, enerji üretim ve tüketiminin hava kalitesine etkisi konusunda eyaletlerden önce yasal yetkiye sahiptir. Fakat yeni üretim tekniklerinin çevrede yaratabileceği olumsuz etkiler nedeniyle hem eyalet hem de federal düzeyde çevreci gruplar tarafından itirazlar yapılmaktadır. Bu yeni tekniklerin yaratabileceği çevresel kirlenme tehditleri arasında başlıcaları, sondajda kullanılan kimyasal maddeler nedeniyle su kaynaklarının kirlenmesi tehlikesi, kırma (fracturing) tekniğinde kullanılan suyun atığının yaratacağı kirlilik ve üretim sahalarında doğal örtünün tahribidir. Üçüncü belirsizlik, üretimin yapıldığı ve yapılması planan eyaletlerde yerel ekonomiye ne kadar katkı olabileceğinin belli olmamasıdır. Ekonomik açıdan geri planda kalmış bu küçük kasabaların yeni üretimle birlikte, daha iyi yol ve altyapıya sahip olmaları ve ticari canlılığın küçük işletmelerin kazancını arttırması gibi olumlu katkıları olabilir. Fakat yerel iş gücü için yeni iş yaratma kapasitesi oldukça düşüktür. Çünkü tecrübe ve uzmanlık isteyen enerji sektöründeki istihdam, istenen niteliklere sahip işgücünün başka eyaletlerden transferiyle karşılanmaktadır. Belirsizliklere rağmen dünya enerji pazarındaki bu yeni görünümün, Ortadoğu'nun jeopolitiği için ne anlama geldiği, yazının bundan sonraki kısmında değerlendirilecektir.

Enerji Piyasalarında Muğlak Bir “Devrim” ve Ortadoğu'da Arap Uyanışı

ABD dışında, dünyanın diğer bölgelerinde konvansiyonel olmayan gazın ve petrolün üretimi, planlama ya da belirsizlikler nedeniyle tartışma aşamasında olduğu için henüz başlamamıştır. Konvansiyonel olmayan doğal gaz ve petrol sahalarına sahip ülkeler arasında günümüzde Polonya dışında bu yönde yoğun bir istek ve üretim için gerekli planlama sürecinde olan başka

bir ülke yoktur. Tüm belirsizliklerin olumlu sonuçlandırıldığı bir senaryoda bile, ABD'nin 2020'den önce doğal gaz ihracatına başlaması beklenmemektedir. Petrolde en büyük üretici konumuna yükselebile de ABD, kendi tüketim oranından dolayı ihracat yapamayacaktır. Dolayısıyla, önümüzdeki 10 yıllık zaman diliminde bu yeni kaynakların enerji piyasasına giriş sürecini ve bu yazının ilk kısmında ortaya konan bulguları göz önüne alarak, bu "muğlak" devrimin Ortadoğu'nun jeopolitiğine ve enerji güvenliğine olası etkilerini değerlendirebiliriz.

Öncelikle enerji güvenliğinin tanımını tekrar etmemiz, değerlendirmenin parametrelerini anlamamız için yararlıdır. Enerji güvenliğini "öngörülebilir bir gelecek için ülkelerin, sanayilerin ve tüketicilerin ihtiyacı olan enerji kaynaklarına makul fiyatlarla ve kesintide en az riskle ulaşılabilirliğin devam etmesi durumu ve bu durumu sağlama yönünde yapılan politikalar" olarak tanımladığımızda iki ana parametre önem kazanır: (i) enerjide makul fiyat, (ii) enerjiye kesintide en az riskle ulaşılabilirlik durumu.

Bu parametreler doğrultusunda, petrole bağımlılık ve Ortadoğu'da özellikle Suudi Arabistan, İran, Irak ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin jeopolitik gelişmeleri, enerji güvenliğinde önemini devam ettirmektedir. Bu ülkeler, birinci kısımda açıklanan bulgularda gösterildiği gibi dünya petrol fiyatının belirlenmesinde son derece etkin role sahiptirler. Konvansiyonel olmayan doğal gaz ve petrol kaynaklarından üretim, enerji arzını arttırabilir. Ama özellikle Çin, Hindistan ve kalkınmakta olan ülkelerin enerji taleplerindeki yoğun artış nedeniyle, bu üretimin petrol fiyatlarında belirgin bir düşüş yaratma olasılığı azdır. Yine de doğal gazda fiyat istikrarının sağlanmasına önemli katkıda bulunabilir. Bu yüzden 2020'li yıllara kadar devam edecek bu süreçte, Ortadoğu Bölgesi'nde herhangi bir siyasi kriz veya askeri çatışma sonucu petrol ve doğal gaz ihracatının azalması veya durması, dünya enerji piyasalarında şok yaratma etkisine her zamankinden daha fazla sahiptir.

Enerji güvenliğinde petrolde makul fiyat ve enerjiye kesintisiz ulaşılabilirlik amaçları, her ülkenin enerji sepetinde petrolün ithal oranına ve toplam enerji talebine göre, Ortadoğu Bölgesi'nin güvenliğine bağlıdır. Bu bölgeden tankerlerle petrol ve özellikle Katar'dan LNG taşımacılığında son derece stratejik öneme sahip Süveyş ve Hürmüz Boğazları'nın güvenliği ayrıca düşünülmelidir.¹⁷ Tunus'ta başlayıp Mısır ile devam eden Arap Baharı veya Uyanışı olarak adlandırılan siyasi ve sosyal değişim süreci, bu çerçevede birçok riski de beraberinde taşımaktadır. Bu riskler, hali hazırda Suriye'de devam eden kanlı bir iç savaş, Irak'ta devam eden siyasi gerginlik ve özellikle merkezi hükümet ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi arasında siyasi çatışma, Bahreyn ve Yemen'de şimdilik bastırılan demokratikleşme yönündeki siyasi talepler, Suudi Arabistan'da Kraliyet Ailesi'nin baskıcı yönetimi altında göz açtırılmamasına karşın olgunlaşmaya devam eden siyasi değişim talepleri, İran'ın nükleer güç olma yolundaki çabalarının bu ülke ile İsrail, ABD ve bölge ülkeleri arasında yarattığı güvenlik sorunu ve bunun askeri çatışma olasılığını da içeren bölgesel bir krize dönüşebilmesidir. Bu yüzden, Ortadoğu Bölgesi'nin jeopolitiği, daha önce olmayan bir düzeyde enerji ithal eden ülkelerin dış politikalarında önem kazanmıştır.

Enerji İthalatı ve İhracatı Yapan Ülkeler Arasında Karşılıklı Bağımlılığın Dış Politikada Değerlendirilmesi

Dünya enerji pazarında enerji arz çeşitliliğini artırma ihtiyacı, başta yerel enerji kaynaklarından üretim ve enerji ithalatının toplam enerji tüketimindeki oranına göre, sanayiciler, tüketiciler ve hükümetler arasındaki iç politika dinamikleriyle enerji güvenliği ve küresel ekonomi politikasındaki gelişmeler doğrultusunda karşılanmaktadır. Dünya enerji pazarındaki yapısal değişiklikler, bir yandan Ortadoğu'nun jeopolitik önemini artırırken öbür yandan petrole bağımlılık ve doğal gazın artan önemi, konvansiyonel olmayan doğal gaz ve petrolün ihracatının başlayabileceği önümüzdeki yaklaşık 10 yıllık süreci, dış politika yapımcıları için oldukça hassaslaştırmaktadır.

Ortadoğu Bölgesi'nin tarihsel süreçteki siyasi krizleri ve petrol zenginliği arasındaki ilişki göz önüne alındığında, enerji güvenliğini etkileyecek bir yapısal değişim, mevcut hegemonik düzende sosyal güçlerin ulusal, uluslararası veya uluslar-ötesi düzeydeki konumlarını değiştirebilir.

Uluslararası ilişkilerde enerji güvenliği kapsamında enerji piyasalarındaki bu muğlak devrimin en net sonucu, ABD'yi enerji yeterliliği ve arz çeşitliliğini arttıracak kabiliyete sahip kılmasıdır. Dolayısıyla Ortadoğu Bölgesi'nin dünya enerji piyasalarındaki kritik rolüne karşın, ABD kendi enerji güvenliğini, makul fiyat ve enerji kaynaklarına kesintisiz ulaşılabilirlik parametreleri doğrultusunda arttırmıştır. Amerikan ekonomisindeki sorunlar ve savunma bütçesini azaltma çabalarıyla beraber, bu durumun ABD'nin dış politikasına etkisi ve Ortadoğu'nun jeopolitiğine yansımaları dikkatle değerlendirilmelidir. Örneğin, Ortadoğu Bölgesi'nde siyasi ve sosyal değişim sürecindeki risklerden çıkabilecek bir kriz veya devam eden sorunlar, Başkan Obama'nın ikinci döneminde İran'la olan nükleer sorun hariç dış politika önceliği taşımayabilir.

Petrole bağımlılık, enerji arz çeşitliliğini artırma ihtiyacı ve doğal gazın yükselişi bir bütün olarak göz önüne alındığında kalkınmakta olan ülkelerin ve Avrupa Birliği'nin (AB) enerji güvenliği daha kırılgan bir hale gelmiştir. Bu yüzden, enerji ithalatı ve ihracatı yapan ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık, Ortadoğu Bölgesi'nin jeopolitiği ve Suudi Arabistan, İran, Irak'la Birleşik Arap Emirlikleri'nin dünya petrol fiyatlarını belirlemedeki kritik rolleri doğrultusunda yeniden değerlendirilmelidir.

Bu çerçevede yapılacak bir değerlendirme, uluslararası ilişkiler ve küresel ekonomi politik disiplinlerinin farklı kuram ve kavramlarından yola çıkarak dış politika yapımı için önemli soruları ortaya koymalıdır.¹⁸ Birinci soru, yapılan analiz

işığında enerji ithal ve ihraç eden ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın asimetrik olup olmadığıdır. Böyle bir değerlendirmede enerji ithalatı yüksek sanayileşmiş ülkelerin, benzer asimetrik bağımlılıklarına rağmen, enerji ihraç eden ülkelere yönelik dış politikalarında tehdit algulamalarının nasıl ve neden farklılaştığına dikkat edilmelidir. Küreselleşme sürecinde gücün ve zenginliğin yaratılması bağlamında enerji güvenliğinde devlet dış aktörlerin (özellikle teknolojik üstünlüğe sahip enerji şirketlerinin) rolü ve uluslararası sistemde hegemonik bir istikrarın olmaması, dış politikada uluslararası sistem ve devletlerarası ilişkilerle sınırlı kalmayan bir analizi gerektirmektedir. Nitekim, Ortadoğu'da daha fazla demokrasi ve refah için yapılan yerel mücadeleler veya iç çatışmalarda hem yerel hem de bölgesel düzeyde uluslar ötesi değişik siyasi ve dini grupların/aktörlerin dahil olduğu düşünülürse farklı bir yaklaşım ve analiz düzeyi ele alınmalıdır.

İkinci soru, enerji güvenliğinde karşılıklı bağımlılık durumunun dış politikada hangi koşullarda işbirliği veya çatışmaya neden olduğunu açıklamak için karşılıklı bağımlılıktan çıkış maliyetini nasıl değerlendirdiğimizdir. Örneğin, enerji piyasasının yapısı, enerji hammaddelerin özel durumu (talep esnekliği az, altyapı yatırımı yüksek maliyetli gibi) ve enerji ticaretinin seviyesi gibi ölçütleri kullanabiliriz. Karşılıklı bağımlılığın çatışmaya etkisini analiz etmemizdeki önemli bir nokta, bu tür bir ilişkiden çıkış maliyetini hedeflediğimiz amaçtan ne kadar düşük ya da yüksek düzeyde değerlendirdiğimizdir. Bir başka deyişle, karşılıklı bağımlılıktan çıkış maliyetimiz gerçekleştirmek istediğimiz amacımızın getiri-

sinden düşükse, enerjide karşılıklı bağımlılığa rağmen çatışma olabilir. Aynı mantıkla, çıkış maliyetimiz amacımızın getirisinden yüksekse, enerjide karşılıklı bağımlılık çatışmayı engelleyebilir. Enerji güvenliği kapsamında işbirliği veya çatışma olasılıklarını değerlendirirken dikkat edilmesi gereken bir başka konu, yerel pazarda enerji arz güvenliğini sağlamak için dış politikanın araç olabilmesi gibi, aynı zamanda enerji güvenliğinin diğer dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için önemli bir araç olabileceğidir.¹⁹ Örneğin, enerji güvenliği demokrasinin yayılması, teröre karşı savunma, serbest piyasa ve insan hakları gibi liberal değerler doğrultusunda dış politika amaçlarının gözetilmesi için önemi giderek artan bir araç olabilir. Bu bağlamda enerji güvenliği ve dış politika ilişkisinde çok taraflı bir yöntem, yani ortak enerji güvenliği yaratmak hedeflenebilir. Bunun için enerji pazarında devlet şirketlerinin artan rolü, enerji ihraç eden ülkelerle işbirliği ve piyasa ekonomisiyle (örneğin AB'de süregelen ortak bir enerji pazarı yaratma hedefi) dengelenebilir.

Enerji güvenliği dış politika ilişkisinde karşılıklı bağımlılık doğrultusunda, işbirliği veya çatışma senaryolarını analiz ederken önerilen bu ölçütlerin en zayıf yönü, hedeflediğimiz amacın değerinin farklı aktörlerce nasıl algılandığı ve dış politika oluşumuna hangi aktörlerce aktarıldığıdır. Enerji güvenliği kapsamında dış politikayı etkileyen devlet ve devlet dışı aktörlerin çıkarları ve stratejileri incelendiğinde, benzer fayda ya da zarar hesabına rağmen bu aktörlerin farklı tercihler yaptıkları gözlenmektedir. Bu nedenle, sadece fayda-maliyet ölçütlerine dayalı bir analiz yanıltıcıdır. Bu yüzden, hangi şartlar altında maddi ve düşünsel etkenlerin (fikirler, normlar, yerel özgün yapılar, kimlikler gibi) aktörlerin stratejilerini belirlediği ve dolayısıyla dış politikayı etkilediği sorusu önemlidir.

Son bir soru, enerji güvenliği ve dış politika ilişkisinde tarihsellik içinde maddi şartlar ve ege-men fikirlerin, kapitalist üretim ilişkilerine dayalı sosyal güçlerce nasıl şekillendirildiğidir.²⁰ Ortadoğu Bölgesi'nin tarihsel süreçteki siyasi krizleri ve petrol zenginliği arasındaki ilişki göz

önüne alındığında, enerji güvenliğini etkileyecek bir yapısal değişim, mevcut hegemonik düzende²¹ sosyal güçlerin ulusal, uluslararası veya uluslar-ötesi düzeydeki konumlarını değiştirebilir. Bu nedenle, bu olası yapısal değişimin farklı düzeylerde farklı aktörlerin ideolojik bakışlarını, kimliklerini ve kapitalist üretim ilişkilerindeki konumlarını nasıl değiştirebileceği önemlidir. Örneğin, enerji ithal/ihraç eden devletlerin, bu devletlerdeki özel/devlet enerji şirketlerinin ve diğer çıkar gruplarından (sanayici birlikleri, çevre ve tüketici haklarını savunan sivil toplum örgütleri vb.) hangisinin ulusal, uluslararası veya uluslarötesi yeni bir hegemonik proje oluşturup kendi yararlarına nasıl bir pozisyon alabileceği, enerji güvenliği-dış politika ilişkisinde sorgulanmalıdır.

Bu sorular çerçevesinde örneğin, ABD bir yandan enerji güvenliğini ulusal düzeyde arttırma yolunda ilerlerken 2020'den sonra doğal gaz ihracatına başlayabilecek olması, geleneksel doğal gaz ihracatçısı ülkeler ile ithalatçı ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı nasıl etkileyebilir? ABD'den doğal gaz ihracatının hangi bölgelere yapılabileceği gerekli altyapı yatırımlarına bağlıken, konvansiyonel olmayan doğal gaz kaynaklarına sahip Polonya, Fransa, Ukrayna'da ne oranda üretim olabileceği ve altyapı yatırımlarının maliyeti önemlidir. Bu bağlamda AB ve Rusya arasındaki doğal gaz ticaretinde karşılıklı bağımlılığın nasıl değişebileceğini, yukarıdaki kriterler doğrultusunda değerlendirebiliriz. Aynı şekilde, bu olası değişimin Türkiye'nin dış politikasında enerji güvenliği ve enerji merkezi olma hedeflerine etkisi, bu kriterler doğrultusunda değerlendirilmelidir. Avrupa doğal gaz pazarındaki bu olası değişim, sadece enerji piyasalarını değil Rusya'nın iç ve dış siyasetini de etkileyebilir. Çünkü bir devlet şirketi olan Gazprom'un hali hazırda üretimi arttırma yönündeki sorunları ve doğal gaz ihracatından elde edilen gelirlerin azalma durumu, Putin'in otoriter iktidarını sürdürmesini zorlaştırabilir.²²

Sonuç

Enerji güvenliği ve dış politika ilişkisinde düşünlmesi gereken önemli bir başka konu, enerji

ihracatçısı ülkelerdeki insani kalkınma sorunlarıdır. Ortadoğu Bölgesi'nin jeopolitiği ve enerji güvenliğindeki kritik önemi göz önüne alınca, bölgede devam eden siyasi ve sosyal değişim mücadelelerine, kalkınma ve güvenlik ilişkisi perspektifinden bakmamız önemlidir. Ortadoğu Bölgesi'nin en büyük ekonomik zorluğu, ranta dayalı ekonomi olarak adlandırılan yolsuzluğa imkan veren ve üretkenlik ile demokratikleşme önünde engel oluşturan kalkınma modelidir. Ranta dayalı ekonominin bölge ülkelerindeki olumsuz etkileri oldukça fazladır. Bunlardan en önemlileri, kentsel ve kırsal nüfus ve yarı-kentleşmiş gecekondü nüfusu arasında giderek artan gelir farklılığı, kırsal bölgelerden kente yoğun göç, kalkınmakta olan ülkeler arasında Arap ülkelerinin en yüksek işsizlik oranına sahip olmaları, özellikle genç nüfusta işsizlik oranının dünya ortalamasının üzerinde oluşu ve bazı ülkelerde istihdam edilebilir nüfusun yarısını işsiz gençlerin oluşturmasıdır.²³

Bu sorunlar bölgenin güvenlik ve kalkınma ilişkisini olumsuz etkilemektedir. Bir yandan demokratikleşme sürecini yavaşlatan, öte yandan, otoriter yönetimlerin ranta dayalı ekonomiyi kontrol etmeleri nedeniyle, baskıcı rejimlerin ekonomik ve siyasi gücünü arttıran bir kısır döngü halini almıştır. Ortadoğu Bölgesi'nde Arap Uyanışı olarak adlandırılan mevcut süreç, özünde bu kısır döngüyü kırma yönünde yapılan mücadelelerdir. Fakat bölgenin mevcut sosyal ve demografik durumu bu mücadelelerin başarısını zorlaştırmaktadır. Gençlerin yüksek işsizlik oranı ile kadınların ekonomik ve siyasi yaşama çok

kısıtlı katılımı, bu bölgenin uzun dönemde insani güvenliğini zayıflatmaktadır. Nitekim Arap ülkeleri yüksek gelir düzeylerine rağmen, göreceli olarak düşük insani kalkınma düzeyindedirler. 1970'lerden beri artan kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla gelirine rağmen, petrol zengini ülkeler de dahil Arap ülkelerinde gelir dağılımında bir düzelme olmamıştır. Bu nedenle, Arap ülkelerinde yoksulluk artmakta, dünya gıda fiyatlarındaki artış ve dünyadaki ekonomik durgunluk, bu ülkelerin ekonomilerini kırılgan yapmaktadır.²⁴

Sonuç olarak, dış politika yapıcıları tarafından enerji ihracatı ve ithalatı yapan ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık analizinin hangi kriterlere göre yapıldığı ve bu bağımlılığı etkileyen dünya enerji pazarındaki devamlılıklar ve değişimler önemlidir. Ayrıca bu analizde Ortadoğu Bölgesi'nin jeopolitiği, enerji güvenliğindeki kritik rolü kadar düşünülmesi gereken bir başka boyut, bölgenin insani kalkınma ve güvenlik ilişkisindeki sorunlardır. Arz çeşitliliğini artırma yönünde yapılan politikalarda insani kalkınma sorunlarına çözümlerin ihmal edilmemesi gerekmektedir. Bu amaçla, geleneksel güvenlik politikaları ve devletler arası diplomasiye dayanan bir yaklaşım yerine, uluslararası örgütler ve uluslar-ötesi sivil toplum diyalogu ve dayanışmasını politika yapım sürecine dahil eden, rant ekonomisinin kısır döngüsünü kırma doğrultusunda, insani kalkınma odaklı bir yaklaşım izlenmelidir. Kısaca, sadece enerji fiyatlarında ve bölgede istikrara öncelik veren politikalar, orta ve uzun dönemde enerji güvenliği ve insani güvenlik için yeterli değildir.

DİPNOTLAR

- 1 OECD ülkelerinde toplam enerji üretimi içinde petrolün payı 1973'te %52.6'dan 2010'da %36.3'e düşmüştür.
- 2 OPEC dışı ülkelerde ham petrol üretimi ve mevcut rezervler için bakınız OPEC. (2012) *OPEC Annual Statistical Bulletin*, Viyana: OPEC.
- 3 OPEC, petrol piyasasında bir çeşit kartel görevi yapmaktadır. Üye ülkeler arasındaki anlaşmalar ve üretim kotaları uyarınca, petrol üretiminin belirli bir düzeyin üzerine çıkmaması yoluyla petrol fiyatının OPEC üyesi ülkeler lehine belirlenmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

- 4 Tablo 2'de (Dünyada Toplam Enerji Tüketimi) kömürün payı 1973'te %13.7'den 2010'da %9.8'e düşüyse de Tablo1'de (Dünyada Toplam Enerji Arzının Kaynakları) kömürün payının artış nedeni, kömürün hem tek başına hem de elektrik üretiminde bir enerji kaynağı olarak kullanılmasıdır.
- 5 Tablo 2'de doğal gazın, tüketimde 1973'te %14'ten 2010'da %15.2'ye kısıtlı yükselmesinin nedeni, doğal gazın kömür gibi ısınma ve endüstri dışında elektrik üretiminde de bir enerji kaynağı olarak kullanılmasıdır. Nitekim, toplam enerji tüketimindeki artış kömür ve doğal gaz arzındaki artışın açıklayıcısıdır.
- 6 Uluslararası Enerji Ajansı, (2010) *World Energy Outlook 2010*, Paris: IEA, s. 127.
- 7 ibid, s. 82.
- 8 Uluslararası Enerji Ajansı, (2012) *World Energy Outlook 2012 Factsheet*, Paris: IEA.
- 9 Su ile kırma (hydraulic fracturing) ve yatay sondaj (horizontal drilling) tekniklerindeki yeni teknolojilerin üretimde maliyetleri düşürmesi ve/veya bu yöntemlerle daha önce ulaşılamayan jeolojik katmanlara erişilebilmesi nedeniyle konvansiyonel olmayan petrol ve gazın üretimini arttırmıştır.
- 10 *Washington Post*, 9 Aralık 2012, s. G1, G4, G5.
- 11 Uluslararası Enerji Ajansı, (2012) *World Energy Outlook 2012 Factsheet*, Paris: IEA.; *Wall Street Journal*, 13 Kasım 2012, s. A1, A4; *Financial Times*, 13 Kasım 2012, s. 1, 4.
- 12 Energy Information Administration, Department of Energy, (2012) *Annual Energy Outlook 2012 with Projections to 2035*, Washington, DC: EIA (DOE/EIA-0383, June 2012).
- 13 Uluslararası Enerji Ajansı, (2012) *World Energy Outlook 2012 Factsheet*, Paris: IEA.
- 14 *Wall Street Journal*, 13 Kasım 2012, s. A1, A4; *Financial Times*, 13 Kasım 2012, s. 1, 4; *Washington Post*, 9 Aralık 2012, s. G1, G4, G5.
- 15 *Wall Street Journal*, 6 Aralık 2012, S. A1, A6; *New York Times*, 16 Aralık 2012, s.10
- 16 Aralık 2012 itibarıyla 15 yeni terminalin yapılabilmesi için enerji endüstrisi tarafından federal hükümete başvuruda bulunulmuştur ve bunlardan dördünün kararının 2013'te verilmesi beklenmektedir. *New York Times*, 16 Aralık 2012, s. 10.
- 17 Örneğin, 2011 yılında dünyada toplam petrol üretimi günde 87 milyon varildir; ve bu miktarın yarısından fazlası belirli deniz rotaları üzerinden taşınmaktadır. Bu rotalarda iki kritik boğaz, Ortadoğu Bölgesi'ndeki Hürmüz Boğazı ve Hindistan ile Pasifik Okyanusu arasında geçişi sağlayan Malaka Boğazı'dır. Energy Information Administration, Department of Energy, (2012) *World Oil Transit Chokepoints*, Washington, DC: EIA.
- 18 Bu konuda dış politika analizine yönelik bir çalışma için bakınız. Pınar İpek, (2012) "Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I*, Ertan Efeğil ve Ridvan Kalaycı (der.) Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 225-249.
- 19 Enerji güvenliğinin iç ve dış politika için hem amaç hem de araç olduğunu açıklayan çalışmalar için bakınız. Jan H. Kalicki ve David L. Goldwyn, (2005) "Conclusion: Energy, Security and Foreign Policy", (der.) Jan H. Kalicki ve David L. Goldwyn, *Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy*, Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- 20 Robert Cox, (1981) "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millenium: Journal of International Studies*, c. 10, sy. 2, s. 126-155; Robert Cox, (1983) "Gramsci, Hegemony and International Relations: an Essay on Method", *Millenium: Journal of International Studies*, c. 12, sy. 2, s. 162-175.
- 21 Hegemonya burada neo-Gramskici kuram kapsamında kullanılmıştır. Realizmde tanımlanan hegemonyadan farklıdır. Daha fazla bilgi için bir üst dipnottaki kaynaklara bakınız.
- 22 Thane Gustafson, (2012) "Putin's Petroleum Problem: How oil is holding Russia back and how it could save? *Foreign Affairs* , c. 91, sy. 6, s. 83-96.
- 23 UNDP, (2011) *Arab Development Challenges Report 2011*, Kahire: UNDP.
- 24 ibid.